

VESZPRÉM-DEBRECEN, 1997

NÉPI VALLÁSSÓSG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN II.

(A kötet a hasonló címmel 1991-ben Veszprémben megrendezett konferencián elhangzott előadásokat és hozzászólásokat tartalmazza)

Szerkesztette:

S. LACKOVITS EMŐKE

Szeretőistáim nevében is nagy
szereffel, ösziati barátsággal
ajánlom Rikainak és Pálnak;

L. Enke

Veszprémben
1997. június 27-én
Szent István napján

Kötetünk a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP támogatásával jelenik meg

Kiadja:

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma,
Veszprém

A kiadásban közreműködött a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Néprajzi Tanszéke

Felelős kiadó:

CS. DAX MARGIT megyei múzeumigazgató

ISBN 963 7208 54 2

Nyomdai előkészítés: Molnárné Balázs Zsuzsanna

TARTALOM

<i>Erdélyi Zsuzsanna</i> : Előszó helyett	
Az "Adventtől adventig" c. veszteprmi kiállítás megnyitója	
1991. május 10-én	7
<i>Nagy Olga Kolozsvár</i> : A népi vallásosság sajátosságai	10
<i>Erdélyi Zsuzsanna</i> Budapest: Az archaikus népi imádságok	
interetnikus kapcsolatai	16
<i>Pócs Éva</i> Budapest: A magyar halottlátó és a keresztény Európa	25
<i>K. Csilléry Klára</i> Budapest: Vallás ábrázolások magyarországi	
népi bútorokon	41
<i>Csoma Zsigmond</i> Budapest: Történeti rétegek és	
kultúrantropológiai megfigyelések a Kárpát-medence	
szőlővédőszentjeinek tiszteletében	68
<i>Selmeczi Kovács Attila</i> Budapest: Egy újkori virágszimbólum:	
a napraforgó.....	86
<i>Horváth József</i> Győr: Adalékok a népi vallásosság kutatásához	
17-18. századi győri végrendeletek alapján	93
<i>Petánovics Katalin</i> Keszthely: Az álom szerepe egy asszony életében	100
<i>P. Szigeti Tibor Oros OSB</i> (1963-1991) Győr: Bencések a néprajz	
szolgálatában	112
<i>P. Jáki Sándor Teodóz OSB</i> Győr: Vallási néprajz a katolikus pap	
szemével	121
<i>Mohay Tamás</i> Budapest: Hagyomány és hagyományteremtés	
a csíksomlyói búcsún	130
<i>Tánczos Vilmos</i> Kolozsvár: A moldvai magyarok búcsúvezetői	148
<i>P. Daczó Árpád Lukács OFM</i> Fogaras-Dés: Napkelte-nézés	
Csíksomlyón	168
<i>Pozsony Ferenc</i> Kolozsvár: Vallásos tárgyak egy moldvai csángó	
család környezetében	174
<i>Csoma Gergely</i> Budapest: A moldvai csángó magyarok szerelmi	
varázslása	180
<i>Gulyás Éva</i> Szolnok: Szent György tiszteletének emlékei és	
hagyományai – szokások és hiedelmek	223

<i>L. Imre Mária</i> Pécs: Védőszentek kultusza a Pécsi Egyházmegyében	235
<i>Balázs Lajos</i> Csíkszereda: Szent János napi angyalozás Csíkszentdomokoson	246
<i>Ebele Ferenc</i> Magyarpolány: A magyarpolányi németek és a szentek tisztelete.....	255
<i>Lukács László</i> Székesfehérvár: A vándorló templomok kérdéséhez	264
<i>Molnár Ambrus</i> Mátrafüred: A Református Teológia Doktorok Kollégiuma Vallási Néprajzi Szekció határon túli kutatásai és eredményei	271
<i>Barna Gábor</i> Budapest: Vallás és identitás. Szlovák reformátusok	278
<i>Bellon Tibor</i> Szeged: Reformátusok és katolikusok érdekellentéte a Nagykunságban	291
<i>Wass György</i> Sófalva: Evangélikus és református együttélés Zselyken	303
<i>Sándor Attila</i> Sövényfalva: Vallásos értékrend a Kis Küküllő-menti Sövényfalván	315
<i>Vetési László</i> Kolozsvár: Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világképe	320
<i>S. Lackovits Emőke</i> Veszprém: Református templomi ülésrendek Közép-Dunántúlon	345
<i>Szabó Judit</i> Kézdivásárhely: A geryeszegi református egyház klenódiumai	367
<i>P. Gaál Anikó</i> (1942–1994.) Veszprém: Eklézsiakövetés Kalotaszegen ...	377
<i>Barabás László</i> Marosvásárhely: Eklézsiakövetés a székely protestáns "szentföldön" (Siklód)	386
<i>Ács Anna</i> Veszprém: A nemesvámosi hetednap Adventista gyülekezet megalakulása és működése a II. világháború végéig	404
<i>Vőő Gabriella</i> Kolozsvár: Egy adventista lelkész énekköltészetének forrásai	412
<i>Keszegh Vilmos</i> Torda-Kolozsvár: Vallásos téma az aranyosszéki emlékverses füzetekben	419
<i>Varró Ágnes</i> Székesfehérvár: Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében	426
<i>Deáky Zita</i> Budapest: Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban	431
<i>Zakariás Erzsébet</i> Kolozsvár: Vallásos elemek az emberélet fordulóihoz fűződő szokásokban	443
<i>S. Tamás Márta</i> Szentgál: Keresztelés Szentgálon	454

<i>Gelencsér József</i> Székesfehérvár: A temetéshez fűződő vallásos népszokások a Móri-völgyben	460
<i>Kríza Ildikó</i> Budapest: XIX. századi halotti búcsúztatók	472
<i>Iváskovics Mária</i> Ungvár: Karácsonyi népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban	490
<i>P. Madar Ilona</i> Budapest: Adalékok a burgenlandi Őrság vallásos és erkölcsi szokásaihoz	500
<i>Sándor János</i> Kolony: Adalékok a kolonyiak vallásos életéhez	505
<i>Jókai Mária</i> Barslédec: Mit jelent katolikusnak lenni Zoboralján?	512
<i>Czirikusz Katalin</i> Lemberg: Egyházi közénekek – a gyűjtemény történelmi gyökerei és mai hagyományai	517
<i>Timaffy László</i> Győr: Sarlós Boldogasszony ünnepe Kónyban	520
<i>Jánó Mihály</i> Sepsiszentgyörgy: Hic fuit... Profán feliratok megszentelt falakon	523
<i>I. Filipçuc</i> Bukarest: Manole mester háromszoros vétke	524
<i>Csókás Ferenc</i> Bény: Hozzászólás	528
<i>Resume</i>	530

11. Ez ugyan így félreérthetően hangzik, de nem akar más lenni, mint 'Isten, a Mennyei Atya'; helyette mondja: 'Jézus Krisztus'.
12. Sötér István írja Arany János balladáiról szóló tanulmányának bevezetésében.
13. Lk. 2. 52.
14. Részlet a szentmise *római kánonjának* a megholtakért mondott imádságából.
15. Mk. 14. 37.
16. Nyomtatásban: (kották nélkül) In Kisalföldi Kalendárium 1986.; (kottával) In JEL 1991/2.
17. Éneklő Egyház Bpl 1991., 3. kiad., 1399.
18. KODÁLY Zoltán: A magyar népzene, Bp. 1969., 9. kiad., 36.
19. KODÁLY Zoltán: I.m., 99.
20. Éneklő Egyház: 11., "12.", 68., 95., 1991., 203., 253., 309., 348., 358.

Mohay Tamás (néprajzkutató, Budapest):

HAGYOMÁNY ÉS HAGYOMÁNYTEREMTÉS A CSÍKSOMLYÓI BÚCSÚN 1990-ben*

A magyar búcsújárás néprajzi kutatása nem bővelkedik részletes leírásokban egyes búcsúkról. Érthető ez, ha felidézünk, hogy a harmincas években, amikor Bálint Sándor az egyik első áttekintést adta a témáról¹, voltaképp még az is tisztázatlan volt, hogy a vallási néprajz mit tekintsen tárgyának és az hogyan különböztethető meg az egyháztörténettől: Szendrey Ákos válaszcikke² Bálint Sándornak éppen az általa vélt határok pontosabb betartását kérte számon vitapartnerétől. Érthető másfelől azért is, mert a vallási néprajzi kutatások magyarországi megindulása idején a néprajzkutatók jó része arra törekedett, hogy kiválasztott témájában általános, modellszerű képet alkosson, ahol a "hagyományos" és a "közösségi" jelleg felmutatása fontosabb, mint az egyedi vagy egyéni jellegzetességeké. Ezekkel nehéz volt mit kezdeni, noha a népmesekutatásban egyéniségkutató iskolaként ismert folklorista csoport megpróbálkozott egy új ösvényen elindulni. A búcsúk kutatásában viszont alighanem hatástalan maradt Vajkai Aurél figyelmeztető felismerése: "A néprajztudomány első feladata a népi (paraszti) közösségek vizsgálata... A közösségi szellem azonban testetlen, határai elmosódottak és nehezen körülrajzolhatók. Mi mindig csak emberekkel állunk szemben, egyéneket faggatunk, egy híres javast, egy közismert búcsúvezetőt írunk le... A közösség egyetlen látható, és jól megrajzolható eleme az egyén; az egyéni tulajdonságok pontos

* Az 1991-ben írt szövegen nem tartottam szükségesnek változtatni. A tanulmány alapjául szolgáló előadás rövid szövege megjelent a *Művelődés* 1992/5. számában.

leírása az egyetlen helyes mód a közösség életfelfogásának helyes ábrázolására, feltéve, ha a kutató ért az esetlegességek, sőt még a feltűnő ritkaságoknak is a közösség arculatába való igaz beillesztéséhez.³ Anélkül, hogy belemerészkednék a búcsújárás kutatástörténetének elemzésébe, megemlítem, hogy a búcsújáróhelyekről szóló korai írások (Bálint Sándoré Radnáról⁴, Bonomi Jenőé Solymárról⁵), vagy a későbbiek (Schram Ferencé Máriabesnyőről⁶, Bárh Jánosé Hajósról, Doroszról⁷, Barna Gábor számos tanulmánya⁸) gazdag adatanyaguk és az eredetre, változásokra utaló árnyalt elemzéseik mellett is nemigen tartalmaznak olyan leírást, amiből az olvasó átfogó képet kaphatna egy konkrét búcsú lefolyásáról a maga esetlegességeivel együtt. Ez az általános helyzet természetesen a csíksomlyói pünkösdi búcsúra is áll, amiről sokan és sokfelől írtak távolabbi⁹ és közelebbi¹⁰ szemlélők egyaránt, megemlítve a számunkra legfontosabb jelenségeket (pl. Bosnyák Sándor a napvárast¹¹, Daczó Árpád a Babba Máriának nevezett mitikus alakot¹²), vagy csak utalva a búcsúnak a falusiak vallásosságában betöltött fontos szerepére (Székely László¹³). Nem tagadhatom, hogy mindez némi hiányérzettel tölt el, s ezért ebben a rövid írásban arra keresek választ, milyen fogódzók találhatók egy olyan búcsú-leíráshoz, amely túlmegy a jelenségek fölleltározásán vagy a riportszerű közvetlenségen, ugyanakkor tartózkodik az esetleges megfigyelésekre és szórványos adatokra támaszkodó indokolatlan általánosításoktól.

Bonyolult módszertani problémák szövevényébe vezetne, ha megvizsgálnánk azt a kérdést, hogy mi tekinthető értelmes vizsgálati egységnek a néprajzi kutatásban, s hogy ami összetett vizsgálati egység az egyik megközelítésben, az hogyan válik "adattá", az általánosítás alapjává egy másikban. Magam úgy gondolom, hogy Vajkai Aurél fent idézett szavait érdemes újra megfontolni, és – elméleti tételek hosszas boncolgatása helyett ill. előtt – érdemes konkrét elemzésekkel alátámasztani egy olyanfajta megközelítés jogosultságát, amely egyfelől az egyént, másfelől (a szokásszerűen ismétlődő cselekvések esetében) az egyes eseményeket veszi nagyító alá, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan például Alan Macfarlane egy 17. századi angol lelkész¹⁴, vagy Carlo Ginzburg egy 16. századi molnár¹⁵ világképét rekonstruálta. Ha a csíksomlyói búcsúról bármi érvényeset meg akarunk tudni, akkor a búcsút nem valami elvont entitásként érdemes felfognunk, amelynek újra meg újra csak mintegy a felületét ragadhatjuk meg a megvalósuláskor, s ebből kellene, az esetlegességek lehántásával a "lényegest", az "állandót" kibontanunk; hanem inkább arra kell tekintettel lennünk, hogy minden megvalósult búcsú a maga nemében *egyedi*, s a lényeges benne olykor éppen nem az ismétlődő, hanem az esetleges, a soha vissza nem térő. Az egyediség ezen túl a búcsúban résztvevőkre (akár sokadszorra résztvevőkre) és ugyanannyira a búcsúban megfigyelőként résztvevőkre is vonatkozik. Máshogy figyel az, aki először

vagy sokadszor van ott, aki a semleges kívülálló nyugalmát mondhatja magáénak, vagy aki keresztyénként vagy hívőként maga is érintett a kegyhely által. Aki részletadatokat keres tágabb témájához, az mást lát meg, s amit meglát, abból mást rögzít, mint aki számára fontos értékeket (szövegeket, énekeket, imakönyveket, búcsúfiát, stb.) keres. Jómagam a búcsúban (1990-ben másodszor) egyszerre igyekeztem külső megfigyelő és résztvevő lenni, s a lehető legtöbbet meglátni abból, ahogyan az emberi világok találkozása egymással és a természetfölöttivel megvalósul. Eközben szembe kellett néznem azzal, hogy a búcsúról való beszéd ideje nem a búcsú - ám a búcsúban való részvételnek egyik összetevője az emlékezés és emlékeztetés, a viszonyítás régihekhez, másokhoz. Beszélgetéseim során erre tekintettel kellett lennem: nemigen hozhattam létre olyan helyzeteket, amelyekben a résztvevők túlságosan kibillennek búcsújáró szerepükből. Ezért ami itt következik, az nem az úgynevezett "objektív valóság" (ilyet nehéz is volna elképzelni), hanem inkább egy objektív a valóságra.¹⁶

Mi adja meg az 1990-es csíksomlyói pünkösdi búcsú egyediségét? Az, hogy 1949 óta most nyílt először alkalom arra, hogy a résztvevők megvalósíthassák a búcsúnak egy teljes, nyilvános és szabad formáját. (Ezúttal nem foglalkozom történeti kérdésekkel: azzal, hogy mióta járnak Somlyóra búcsúsok, sem a kegyhellyel, annak épületeivel stb., sem azzal, hogy a korábbi évszázadokban mikor milyen megszakítások után éledt újjá a csíksomlyói búcsú. Ez utóbbival kapcsolatban csak egy jelenségre érdemes utalni: az 1990-ben megjelent kiadványok szinte kivétel nélkül a somlyói búcsú négy évszázados folytonosságát emelték ki,¹⁷ s magam ebben a fontosság, s ezen keresztül az identitás kifejezésének jelét látom.) A *teljesség* sok, korábban titkolt vagy tiltott elem felelevenítését jelenti, amit az egyházi előjárók és a búcsújárók a maguk (nem mindig egybevágó) emlékei és elképzelései alapján egyaránt szorgalmaztak. A *nyilvánosság* visszahódítása következtében a búcsú annak közvetlen terén túl a szomszédos Csíkszeredára, és az erre az alkalomra megjelent kiadványokon, újságcikkeken¹⁸, a televízió és a rádió keresztül¹⁹ még szélesebb körre terjesztette ki a búcsú "elérhetőségét", valamint felkínálta a lehetőségét annak, hogy a búcsú önmagán túlmutatva a katolikus magyarok kollektív, tömeges megmutakozásává váljék ország-világ előtt, s ezzel mind a magyar, mind a katolikus identitástudatot erősíthesse²⁰. A szabad ünneplést fél évvel a romániai politikai fordulat után sok, már nem létező félelem és még létező remény tette lehetővé, s az, hogy az ellenőrzés és a bürokrácia szerkezetei már és még nem akadályozták lényegesen az egyéni és csoportos kezdeményezéseket.

A teljes, nyilvános és szabad ünneplés felelevenített, vagyis aktualizált olyan hagyományokat, amelyek folyamatos átadására addig nem volt lehető-

ség. Így az átadásban nagy szerep jutott azoknak a szakértőknek, akik hozzájuthattak a valamikori hagyomány rögzített formáihoz, egyházi vagy néprajzi forrásokhoz (az egyik ilyen volt például Domokos Pál Péter *"Édes hazámnak akartam szolgálni"* c. könyve, és még mások). Ugyancsak nagy szerep jutott az öregeknek: ők esetleg aktívan már nem vehettek részt a búcsúban, de útmutatásaik, jelképes szerepvállalásaik által nagyon is valóságosan voltak jelen (természetesen igen sok öreg is jelen volt a búcsúban: közülük sokan talán éppen abból merítettek megújult erőt, hogy fiatalkori emlékeik valósággá válását láthatták viszont). A gyimesi csángók keresztjét a menet élén például az a Sánta Pali bácsi vitte az út első szakaszán, aki 1948-ban utoljára tette ezt, s azután adta át a fiatalabb legényeknek, de maga is gyalog tette meg az utat oda-vissza. A gyimesiek közül többen "fogadást tettek", hogy a három-négynapos utat végig gyalog teszik meg, és nem ülnek föl szekérre – a többiek tisztelettel említették az ilyeneket. A fiatalabbak – akik a korábbi években a búcsúnak csak csonka megvalósulásaiban lehettek ott – újra tanulták a menetbe való fölállást, a viselkedési szabályokat, a jelképek felismerését és használatát. "Mert mi mondom, ezt nem tudtuk régebb, mi nem éltük, csak most kezdjük tanulni (nevetés). (Jövőre már – MT) Jövőre már másabb, akkor mégis az embernek van egy kicsi tapasztalata. Mert tudjuk, hogy na, mégis" – mondja egy negyven körüli csíkszeredai férfi. Az aktualizálás 1990-ben, a csíksomlyói búcsún nem egyszerűen a régi hagyományok felelevenítése, hanem bonyolult átadási-tanulási folyamatok együttese. Az új szereplők – és ide kell sorolnunk a búcsúban valóban először részt vevőkön kívül voltaképp a sokadszor itt levőket is – a váratlan teljesség, nyilvánosság és szabadság közepette vélhetőleg új tartalmakat is adtak annak, amit felelevenítettek. Úgy gondolom, ilyen új tartalmak megjelenése régi köntösben akkor is hagyományteremtés, ha később nem fejeződik ki vagy valósul meg rendszeresen²¹, hanem csak az emlékekben él tovább. Ennek egyik közeli bizonyítéka az a gazdag jelentésháló, az a hagyomány, amit Márton Áron püspöknek az 1949-es pünkösdi búcsúra történt lovas bevonulása teremtett.²² "Hoztak egy fehér lovat Márton Áronnak, azt nem tudom pontosan, úgy lehet, hogy a gyimesiek ajándékozták azért, hogy lóháton – (És a legények is lóháton? – MT) A legények nem, gyalog, körül volt véve, s egy annyi nép... S itt valahol Szépvízen alul várta a kocsí, a belügyes, a sziguranca, mi úgy híttuk. Olyanok vótak, mint ezek az ÁVH. Szekusok, azok várták, de egyáltalán nem mertek hozzányúlni. Úgyhogy a csángók megmentették. Ezt én könyvben is olvastam. Márton Áronról szólt a könyv, és ott is meg vannak a csángók említve." (40 év körüli férfi Gyimesfelsőlók-Komjátpatakáról; nagyapjától hallotta a történetet, aki Márton Áronnal együtt volt börtönben az ötvenes évek elején).

A búcsú terének teljességéhez tartozik az az ár-apályszerűen váltakozó hullámlás, amivel a búcsúsok benépesítették a kegyhelyet és környékét, valamint amivel a szent és profán terek (ill. helyzetek) között közlekedtek. Ezek egyike sem feltétlenül állandó: igaz, hogy a búcsú helyszíne ott van, ahol a kegyhely van, de ezen belül és kívül az is igaz, hogy a búcsú helyszínét a búcsúsok holléte is meghatározza, akik két szent hely (például kápolna) között is szent helyet teremtenek, ha áthaladnak a máskülönböző profán szakaszokon (utakon, erdőszeleken) – vagy szent helyeket is profán módon használnak, amikor templomban alusznak, esznek, öltöznek vagy takaróznak. A tér több centrum köré rendeződik, közülük legfontosabb a kegytemplom, s annak is a szentélye, ahol az oltár mögött ott áll a csodatevő Mária-szobor. Aki ide nem jut el, az tulajdonképpen nem volt jelen a búcsúban. Aki csak ide jut el, és a többi helyszínekre nem, az már jelen volt, noha maradhat hiányérzete. A templom tere tovább tagolódik, más és más történik a mellékoltároknál, a padokban, a bejárat körül, a rendház folyosóján, a sekrestyében, a kóruson és a fővezető lépcsőn. A sekrestye például az egyik gyóntatóhely, ám itt van egy kis mosdó is: tehát reggel-este együtt állnak tömött sorban a lelki és a testi tisztulásra vágyók. A rendház udvara a búcsú napjai alatt kb. 20 gyóntató papnak adott helyet, és időnként itt miséken kívül is áldoztattak. A templomkert a gyülekezés, a találkozás, az étkezés helye, itt sorakoznak fel a körmenetre induló csoportok. A kegyhely másik két centruma a Kis-Somlyó hegy tetején álló Salvator és Szenvedő Jézus kápolna, valamint a domboldalon álló Szent Antal kápolna. A szent centrumokhoz vezető utak közül a meredek Kálvária az, amely a szent tér jellemzőit még mutatja: aki itt fölmege, nemigen teheti meg, hogy mást tesz, mint keresztutat jár. Aki a Kis-Somlyót megkerülve az erdőszeleken halad fölfelé, az a nyeregben egy fakereszthez ér, ahonnan már látszanak a kápolnák, s ahol meg lehet állni egy fohászsra, pihenőre. A tetőről lejövet köves, meredek út vezet, helyenként gerendalépcsőkkel megerősítve. A lejövők – hacsak nem a körmenet ünnepélyesebb idején vannak itt – itt már némileg "kiengedhetnek", fellélegezhetnek. Az eléjük táruló látvány, a Hargita hegyvonulata és a völgyben a tömbházakkal teleépített Csíkszereda, távolabb a falvak – messzire vezetheti a tekinteteket és a gondolatokat. Leérve a dombról, kitüntetett hely még a borvízforrás, ahol sokan megállnak, isznak, töltenek üvegeikbe. A mellette levő réten szekerek álldógnak, a domboldal füvén eszegető csoportok (sok elszórt hulladék marad utánuk, amit majd hétfőn délelőtt fognak az árvaházi gyerekek eltakarítani seprűkkel, lapátokkal, lovasokocsira). A templomtól a borvízforrás felé menet az árvaház épületéig a búcsú napjaiban – a szent terektől jól elkülönülve – alkalmi árusok asztalai és sátrai állnak. Az elágazástól balra, a csobotfalvi

úton körhintát állítottak föl. A mellette tisztas távolban álló egyenruhás rendőr mintha csak ráérezett volna arra a szimbolikus határra, ami a szorosabban vett búcsú tere, és az azon kívüli, de ahhoz szorosan illeszkedő szórakozás tere között húzódik. A búcsú terének teljességéhez tartozik, hogy a kegytemplomban a szentélybe dobogókat vittek, hogy kiegyenlítsék az ott álló mellékoltárok lépcsőinek szintkülönbségeit; hogy az oltárt vasráccsal kerítették körül, hogy az oltárokra ünnepi hímzett terítőket tettek föl; hogy gondos kezek újrafestették a kálvária stációinak, meg a többi kőoszlopoknak a feliratait, a kápolnák vasrácsait. A Csobotfalva felé néző domboldalon a földbe ágyazott, betonból kiöntött fehér betűk hirdették: "Csak Jézus az út, igazság, élet".²³

A szabad ünneplés ezen a szűkebb körzeten túl is messze kiterjesztette a búcsú terét. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a búcsúra való készülődés, az oda tartó emberek ellátása nyilvánosabb lehetett: a Márton Áron Líceumtól bevezető út pénteken már le volt zárva az autóforgalom elől, a távolabbról érkezett zarándokcsoportok buszai a főúton parkoltak; hogy a bevezető úton magyarországi és más alkalmi kiadványárusok foglaltak helyet, köztük olyan is, aki gyorsan visszacsukható felnyitott bőröndből árult kezdetleges szentképeket; lácikonyhás, kertje kapujában harapnivalót áruló asszony tarkították a képet. Ezek láthatóan még nem a bejáratott, megszokott helyeiken voltak, hanem a megnyíló lehetőségeket kihasználva ott, ahol érzékük azt diktálta, hogy nagy forgalmuk lesz. Kérdés, hogy a továbbiakban hogyan rögzülnek ezek a helyek, hogyan szilárdulnak meg a hagyományok, s hogy a tér beosztásában milyen magasabb szempontok érvényesülnek. Sejthető, hogy az egyházi és más vezetők igényessége, a kényelmesebb és komfortosabb környezet iránti igények kielégítésére tett erőfeszítéseik nem maradnak eredménytelenek: 1990 szeptemberében már villanyvezeték vitt föl a Szent Antal kápolna felé vezető domboldali úton, a Kis Somlyó nyergébe pedig murvával felszórt kocsitutat építettek, és ezek bizonyára nem az utolsó modernizációs lépések.

A tér kiterjesztése másfelől azt jelenti, hogy a búcsúsok a szűkebb körzettől távolabb is búcsúsként maradtak együtt, tehát magukkal vitték a színhelyet oda, ahova hazamentek. A hazavitt tárgyi emlékek, a Mária-szobor talpánál "megsúrolt" kendők, a fényképek révén persze a korábbi években is elérhetett a búcsú ereje távoli falvakba, azok házaiba is – de ezek az üzenetek belül maradtak a privát téren, s nem léptek ki az utcára, a buszra, a vonatra. Korábban nemigen lehetett például egy vasúti forgalmi irodában a vasutas-tisztól, vagy a vonaton utazó ingázó munkásoktól búcsús élményeiket hallani.

Kik vettek részt 1990-ben a somlyói búcsún? Kik a szereplői ennek a nagyszabású rituális drámának? Erre a kérdésre adható egy látszólag egyszerű

válasz: mindazok, akik ott vannak. Sokan, sokfelől, nagy számban, azzal a közös elhatározással, hogy eljönnek a somlyói búcsúra. Enélkül a közös elhatározás nélkül nem valósulhatna meg a búcsú, noha természetesen rá lehet kérdezni ennek az elhatározásnak a változatos tartalmára csoportok, egyének szerint egyaránt. Ám ennek a rákérdzésnek a megfelelő helye megint csak nem a búcsú (hanem talán egy előzetes és utólagos felmérés, amire természetesen nem lehetett mód). Jelei persze vannak annak, hogy többféle motiváció hozza ide az embereket. A többséget talán azok teszik ki, akik részeseülni akarnak mindazokban a kegyelmi javakban, amiket az egyházi engedélyk és a hagyományok szerint a somlyói búcsún lehet elnyerni. Mások önmagukat akarják megmutatni a többieknek, kihasználva, hogy a búcsú tere jórészt nyilvános tér - olyanok is vannak köztük, helyi notabilitások, akikről a többiek tudhatják, hogy a korábbi években éppen vallásellenességükről voltak ismertek, s a búcsún, a körmeneten való székelés harisnyás részvételükkel igyekeznek ezt az általuk is tudott képet átformálni. A közeli Csíkszereda lakói közül sokan egyszerűen kíváncsiak voltak arra, mi történik: ez érthető is, ha arra gondolunk, hogy az utolsó teljes, nyilvános és szabad búcsú idején a város lakossága töredéke volt a mainak, s az új városlakók *ilyet* még nem láthattak. Olyanokkal is találkoztam, akiket talán a megszokás hozott el, és voltaképpen nem sokat éreztek abból, ami ebben az évben új volt - részben éppen azért, mert olyankor jöttek, amikor máskor is jönni szoktak, vagyis hétfőn délelőtt. Ez már kívül esik a búcsú "törzsidején", de még nem *utána* van, s ilyenkorra családtagjaik már hazaérhettek, és az állatok vagy a kicsi gyerekek mellől ők is elszabadulhattak.

E csoportokon kívül ott vannak a specialisták. Ide sorolhatók a papok, a szerzetesek, és velük együtt a teljes egyházi hierarchia, a püspökökig felmenőn. Ők tudták legegyszerűbben, hogy az 1990-es somlyói búcsú más lesz, mint addig negyven évig volt, és a készülétre az első biztatások tőlük származhattak. Felkészítő szerepüket már említettem. Ők vezették a gyalogosan vagy járművei érkező csoportok egy részét, ők fogadták a hazaérkezők más részét, ők miséztek, ők gyóntattak a sekrestyében, a templomudvaron. A templomkertben ácsolt szabadtéri oltártól egy ferences atya irányította a körmenet énekrendjét, miséző papok olvastak fel közérdekű vagy közemberektől származó hirdetéseket²⁴. Egy másik csoportja a specialistáknak a búcsús énekvezetők, akik ezúttal - akár a közelebbi falvakból, akár Gyimesből vagy Moldvából vezettek csoportokat - nyíltan vállalhatták szerepüket. A nagyobb tömegek jelenléte idején a dombon levő kápolnák körül, meg néhány kitüntetett helyen (parkoló, stb.) karszalagos egyházi rendezők felügyeltek. A "szereplők" teljességéhez tartozik az is, hogy a korábbi évektől eltérően ezúttal

tal nem volt tapasztalható egyen-öltönyös, s a zöldágakat bennfentesen fogni igyekvő, magasabb megbízatású férfiak sokasága (az óvatosabbak azért ennek ellenére igyekeztek minél kisebb feltűnést keltve filmezni, fényképezni).

Nyíltan jelenhettek meg a kegyszerárusok, a várhatónál kisebb számban. Közöttük eggyel találkoztam, aki ólomból maga önti feszületeit. A hetvenéves, köröspataki Kicsi Béla mondja szombaton hajnalban a Szenvedő Jézus kápolna sarkánál: "(Kitől tanulta ezt?) A Jóistentől azt mondhatom. (De valaki csak megmutatta?) Nekem senki, soha. 13 hónapot feküdtem Marosvásárhelyen, vesével... S rózsafüzért az ágyba fekvve kezdtem kötni, senki nem mutatta, csak úgy. ...És aztán próbálkoztam agyagba először belenyomtam egy korpuszt – de az agyag nem bírja a forró anyagot. Osztán akkor megpróbáltam a gipszet, az jó, a gipsz az száz darabot is kibír egy forma. (És hogy formázza meg?) Belenyomok egy ilyen testet, a gipszbe, mikor megkevertem, lágyat. Természetesen leolajozom azért, hogy ne ragadjon hozzá. Akkor kiszáritom a gipszet, egy 24 órát kell álljon benne. Akkor osztán kezdem önteni. (És ez ólom?) Ólom, azért, mert az alumíniumot nem tudom megolvasztani, kályhába nem olvad. Osztán a Jóisten mindig rendel. (Igen? De nem könnyű hozzájutni.) Nehéz, de mindig valahogy Szűzanya megsegít, mert benne bízom." Korábbi években voltak konfliktusai a milíciával, és árulni is kockázatosabb volt – most viszont százas tételekben rendelnek tőle papok, s nagyságtól függően 15-20-25 lejért árulja a feszületeket. "Na, mondjuk régebben nem is arra mentem, hogy keressek rajta. Hogy ne vesszen ki. Úgy tanított Márton Áron püspök úr..." Egy alkalommal bérmláskor találkozott a püspökkel. "Meglátott, kérdezte: hát maga foglalkozik ilyesmivel? Hát, mondom, igen. No, azt mondja, nyugodtan csinálja, akárhol vagyok bérmlálni, jöjjön, áruljon. Igaz, azt mondja, a hatóságtól egy kicsit tartson, mi nem tiltuk. Nem is tiltották soha."

Specialistáknak tekinthetők az árusok is. Autókkal érkeztek csütörtök-péntek folyamán, szombaton és vasárnap voltak a legtöbben. Jöttek korondi fazekasok, udvarhelyi játék- és bizsuárusok, egyházi kegyszerárusok, újságárusok, – ruhafélét nemigen láttam. Hétfőig csak egy cukorkaárus tartott ki, a többiek hazamentek. Közöttük nyilván többen voltak olyanok, akiket munkahely várt, s a hétvégén, szabad idejükben juthattak kiegészítő keresethez.

Árusítással is foglalkoztak a cigányok: egy páran az erdő szélén zöldágakat vágtak, s a Kálvária tetején, a kápolnáknál néhány lejért adták az embereknek. Ezzel korábban nem találkoztam, akinél 1985-ben zöldág volt, az rendszerint maga vágta a bokrokról, vagy kapta valakitől. Ismert a cigányok ambivalens viszonya a fényképezéshez: egyfelől igyekeznek kitérni előle, elfordulnak, eltakarják az arcukat, másfelől kedvvel állnak oda a kame-

ra elé. Ilyenkor pózokat vesznek föl: a zöldágáros férfi ragaszkodott hozzá, hogy egy nagy késsel a kezében legyen rajta a képen, amit éppen ráemel az előtte álló lányra. A cigányok csoportjai is – a rendőrökhöz hasonlóan – jó érzékkel találják meg azokat a helyeket, ahonnan nem nézik ki őket, ahol ön-maguk lehetnek: hajnalban nagy tüzet rakhatnak, táncolhatnak pl. az árvaház előtti útszakaszon, ami átmeneti terület, és csak a körmenet idején özönlí el a tömeg. Meg kell még említeni a koldusokat, mozgássérülteket, akik 1990-ben a korábbinál nagyobb számban és nyíltabban voltak jelen a búcsú szent és profán terein ill. azok határain.

Végül meg kell emlékezni a talán minden korábbinál nagyobb számban érkezett magyarországiakról. Közöttük éppúgy voltak zarándokcsoportok, mint a helybeliek között: buszokkal érkeztek Debrecenből, Kaposvárról, sok más helyről. Hódmezővásárhelyről domonkosrendi apácák egy csoportja jött; feltűnést keltettek fehér rendi ruhájukkal. Gyimesi szálláshelyükön ott voltak akkor is, amikor a hazatérő búcsújárók megérkeztek, és a hálaadás után a templomkapu előtt modern egyházi énekeket tanítottak a fiataloknak. Más magyarországiak a dokumentálás szándékával érkeztek, televíziós forgató-csoportok, fényképészek, néprajzkutatók, folklórgyűjtők, diákok. Rájuk – ránk – különösképpen igaz volt, hogy új helyzetek, találkozások sokaságához kellett alkalmazkodni. A csodálkozás, a gyűjtőszenvedély, a dokumentálás hevülete, vagy egyszerűen a fáradtság persze olykor megakadályozta ennek teljes sikerét.

A búcsúban néhány nap alatt tízezrek fordulnak meg: rendezett részvéte-lük nem lehetséges egy világos "koreográfia" nélkül. Hagyomány, előírások és a tér adottságai által szabályozott rendje van annak, hogy körülbelül mit és milyen sorrendben végeznek a búcsúsok. Röviden érdemes jellemezni ennek ideáltipikus formáját. A megérkezés és az elindulás közötti időben – legyen az akár két nap, akár csak néhány óra – a búcsúsok sorra járnak a szent helye-ket: a kegytemplomot, a szentélyben a Mária-szobrot (ide három napig meg-szakítás nélkül jönnek az emberek, misék alatt is, s ez csak hétfőre változik meg, amikor a misék idejére szünetel a szobor látogatása), azután a Salvator és a Szenvedő Jézus kápolnákat a dombtetőn. Ide vagy a Kálvárián keresztül mennek föl, keresztutat járva, vagy megkerülik az erdő szélét a kevésbé me-redek, hosszabb úton, s közben Rózsafüzért imádkoznak. A kápolnáknak az ott kitett feltámadt Krisztus-szobrokat éppúgy megsimítják a zöldágakkal, kendőikkel, mint a Mária-szobrot a templom szentélyében, s pénzt dobznak a perselyekbe. A buzgóbbak, főleg idősebb asszonyok a Salvator kápolnában térdén állva kerülik meg az oltárt (inkább olyankor, amikor kevesebben van-nak, nem a nappali órákban). A tetőről a Szent Antal kápolnát érintve jönnek

le, megpihennek a domboldalon vagy a borvízforrásnál, visszatérnek a templomhoz. Útközben megállnak az árusoknál. A templom misén – vagy akár több misén is – vesznek részt, gyónnak, misében vagy azon kívül áldoznak. Aki hosszabb időre jött, az az éjszakát vagy a szálláshelyén, vagy a templomban tölti, virrasztva, imádkozva, bóbiskolva. Szombaton és vasárnap hajnalban a búcsús csoportok, főleg a gyimesi és moldvai csángók a felkelő Napot nézik, énekelve, imádkozva várják a Szentlélek megjelenését. Ez a rend érvényesült korábban is: egyénileg és kis csoportokban körülbelül ezt járták végig akár már csütörtökön, akár csak hétfőn délután érkeztek meg. A korábbi idők egyik jellegzetessége éppen az volt, hogy a búcsú napjaiban semmi olyasmi nem történt, ami *lényegesen* előmozdította vagy hátráltatta volna ennek a megvalósulását: nem volt egy olyan kitüntetett esemény, ami maga köré szervezte volna a tömegek mozgását. 1990-ben a szombat délutáni *körmenet* töltötte be ezt a szerepet, folytatva egy negyven év előtt megszakadt hagyományt.

Ahogy a búcsú terének a kegytemplom szentélye a szimbolikus közép-pontja, úgy a búcsú idejének ilyen központja a körmenet volt. Aki ebben az évben részt akart venni a somlyói búcsún, az lehetőleg ott volt a körmeneten; ha csak azon volt ott, már elmondhatta, hogy jelen volt a búcsúban, noha esetleg lehetett hiányérzete, hogy nem virrasztott, vagy nem látta a napkeltét. Voltak búcsús csoportok, amelyek kifejezetten a körmenet kezdetére időzítettek megérkezésüket, például a gyimesi csángók oszlopa akkortájt vonult be Csobotfalva felől. Hasonlóképpen a legközelebbi falvakból, meg Magyarországról is sokan ekkorra érkeztek meg. Természetes, hogy a legnagyobb tömeg egyszerre akkor volt Csíksomlyón, becslések szerint kb. 100–120 ezer ember. A körmenet a kegytemplomtól indult, az árvaház és a borvízforrás mellett elhaladva fölkanyarodott a domboldalra, és az erdőt megkerülve jutott föl a kápolnáig. Onnan a Szent Antal kápolnát érintve jött vissza a templomig. A délután kettő körül megindult menet eleje kb. másfél óra múlva ért vissza kiindulási helyére, és ettől kezdve órákon át a teljes útvonalat embergyűrű kerítette. Az utolsó csoportok sötétedés tájékán, este 7 óra körül értek vissza. A körmenetben a falvak ill. a búcsús csoportok sorrendjét az a hagyományos előírás szabta meg, aminek eredete régi időkre megy vissza. Folyamatoságát megint csak a "szakértők" közreműködésének köszönhette: újságban megjelent, rádióban bementék, a templom hátsó oszlopán ki volt függesztve, és díszes kézírásos betűkkel a templomkertben felállított kőoszlop oldalára is kihelyezték.²⁵ A körmenetre rendbehozták a *laboriumot*,²⁶ és a falvak népe is felújította vagy elővette régi templomi zászlóit. Ezek szerepe és sokszínűsége külön elemzés tárgya lehetne, hiszen a zászlók a menet élén haladva a

mögötte haladók és a kívülállók számára egyaránt az összetartozás kifejezői és megerősítői. Abban az időben, amikor a falvakban ismerték a többi falvak védőszentjeit, a zászlók ezen kívül egy-egy csapat hovatartozását is jelezték. "Az öregek már látták, az ezelőtt levők ismerték, minden évben jöttek, és tudták, hogy melyik kereszt alá álltak, hova tartoztak, csak megnézte a keresztet, tudta, hova való. Mi csak ezt így hallásból tudjuk, mert meg se voltunk akkor. (De jártak akkor is búcsúra?) Búcsúra igen, de ilyen kereszttel nem" - mondják fiatal csíkszeredaiak szombat délután a templomkertben, indulás előtt. A tudás az évtizedek alatt elhomályosult ugyan - ám az az igény, hogy a "többiek" is tudhassák, kik is vagyunk "mi", nem változott meg, s ezért sok faluban a régi zászlóra kis táblát szerkesztettek (pl. Csíkszenttamás), vagy a zászlóra hímezték rá a falu nevét (Csíkszentlélek, Mikháza, Kászonaltíz). Bárki, akit egy-egy menetből megkérdeztem, hova valók, szívesen és büszkén felelt. A körmenet énekrendjét természetesen csak a központban lehetett megtartani,²⁷ azon kívül egy-egy erőteljesebb énekvezető és a körülötte csoportosulók vitték a többieket. Tagadhatatlan, hogy a verőfényes napsütésben az ünneplő ruhában, keresztekkel, zászlókkal, csengettyűs ministránsokkal vonuló tömeg *erőt* sugárzott. Ez még akkor is így volt, ha az önmegmutatók és a kíváncsiak legnagyobb számban éppen a körmeneten voltak ott.²⁸ A szél ellen "háromágú" zászlóikat tartották a legények, a csíkkarcfalviak keresztjét pedig rezesbanda kísérte. Elmondásuk szerint régebben is szokásban volt, hogy a körmeneten rezesbandával vettek részt. A fiatalabb tagokat azok tanították be, akik annak idején maguk is résztvevői voltak a somlyói búcsúknak. Voltak, aki azzal vettek részt a körmeneten, hogy letelepedtek az út szélén, és figyelték, kommentálták az elhaladókat. A menetben nem uralkodott végig az áhítat: voltak beszélgető csoportok, ismerősök találtak egymásra, a dombtető kápolnáin után némelyek kiváltak, tarisznájukból elemőzsiáztak. Csíkszentimreiek például a *pünkösdi perecet* vették elő a borvízforrás mellett²⁹, amit a pünkösdi ünnepen kívül lakodalomkor szoktak sütni, és "mikor viszik a perefernumot lakodalmakkor, mikor ökrösszekérrel vitték, akkor az ökrök szarvába azt akasztottuk". Mások a körmenet ideje alatt járták a kálváriát, vagy a templom körül maradtak, különösen azok, akik nehezen bírták volna a gyaloglást. A körmenet idején ugyan nem láttam, de korábban a dombról levezető út mentén gyergyótekerőpataki asszonyok *búcsúpálcát* faragtak az otthoni gyerekeknek: 50-60 centis mogyorófavesszőt vágtak, bicskával elnyújtott spirál alakban lehúzták a héját. A gyerekek "örvendenek neki, játszanak, ez egy olyan búcsúfia, búcsúemlék" - mondják.

Mindig is hangsúlyos pontja volt a csíksomlyói búcsúnak a *virrasztás* és az alvás a templomban péntek és szombat éjjel. Tapasztalatom szerint ezen

korábban többen és aktívabban vettek részt, mint 1990-ben. 1985-ben például nemcsak a templom telt meg zsúfolásig péntek éjszaka, hanem a karzat, a rendház folyosója, a sekrestye és a lépcsők is. Az énekeket, imádságokat szinte egymás szavába vágva kezdték el az egyes csoportok, köztük románul beszélők is, akik lehettek moldvai csángók, de éppúgy román görögkatolikusok is. Azok a helybeliek, akik éveken át folyamatosan jelen voltak virrasztásokon, arról számoltak be, hogy ezeknek a román nyelvű csoportoknak a száma a nyolcvanas években egyre nőtt. 1990-ben péntek éjszaka "csak" a templom telt meg, és szombaton, amikor többen voltak, sem volt akkora zsúfoltság, mint öt év előtt. Lehetséges, hogy 1990-ben a látványosabb és fárasztóbb nappali programok meg a sokak által gyalogosan megtett út csökkentette a virrasztók számát; az is lehet, hogy a korábbiakhoz képest többen találtak szállást házaknál. Az éjszakai templom képe a *szent*-tel való találkozás formáinak különös, megkapó vegyülékét mutatja. A padokban zsúfoltan ülnek, némelyek gyertyát gyújtanak, és annak fényénél nézik énekeskönyvüket. Rózsafüzért imádkoznak, Mária-énekeket énekelnek, egy-egy pillanatra elcsendesednek, mígnem valaki újra elkezd. Vannak, akik elbóbiskolnak, fejüket kezükre hajtják a padban, talán egy megkezdett ima folytatásaképpen, s amikor fölrebbennek, újra bekapcsolódnak abba, ami körülveszi őket. Vannak, akik a mellékoltárok lépcsőin takaróba burkolózva alusznak, vagy csak hasrafeküsznek csomagjuk mellett. Asszonyok, lányok egymáshoz kuporodnak, keveset mozdulnak; vagy kinyújtott lábbal szenderegnek az oltárlépcsőn ülve. Egy férfi éjjel kettőkor érkezett meg a negyven kilométerre fekvő Lövétéről, ahonnan gyalog indult útnak. Leült egy hátsó térdeplőre, hátravetett fejjel hamarosan elnyomta az álom. Vasárnapra virradóra a lépcsőfordulóban és a kóruson is sokan foglaltak helyet. Rövid időre otthagytak gyerekek őrzik a sarokba terített pokrócot, amíg a felnőtt családtag elmegy valamiért. Igyekeznek védeni az egyre összébb szoruló emberek között az értékes területet, mert ettől függ, lehet-e valamennyit pihenni az éjszaka. Van, aki kisszéket hoz, mások késő esete vagy kora reggel a templomban esznek. A templom terében a máskor oda nem illő cselekedetek is elfogadottak – kérdés, hogy ezeknek hol húzódnak a határai, s meddig bízzák rá az irányítók a virrasztókra betartásukat. A Mária-szoborhoz egész éjszaka mennek: egyik oldalon föl, a másikon le. Egyesek többet időznek ott, több tárgyat is elővesznek, amiket majd az otthonmaradottnak visznek haza, fohászkodnak, mások megelégszenek azzal, hogy megcsókolják a szobor talpát. Szervezett, központi ájtatossággal nem találkoztam éjszaka. Amikor viszont szombatra virradó hajnalban elénekelték a székely himnusz, felállt az egész templom.

Hajnal előtt, még sötétben indulnak el a templomból az első csoportok kifelé, hogy a Kálvárián vagy az erdőszélen keresztül idejében fölérjenek a dombra, ahol megláthatják a felkelő Napot, s benne a pünkösdi Lelket. Hogy ebben ki az első, nehéz eldönteni – magam az elsők között találkoztam gergyóalfalusi asszonyokkal, akiket talán az a tudat vezetett, hogy ha a körmenetet az ő falujuk vezeti, akkor a Kálvárián is hasonlóképpen kell lennie. Amikor öt óra előtt nem sokkal fölértek, akkor kötötték fel egy láncsal a fadoboz-perselyt a Szenvedő kápolna előtti kőoszlopra. A két hajnali napkeltenézés közül a szombati a spontánabb, ilyenkor a moldvai csángók is többen vannak, mert ők egy nappal előbb érkeznek, és egy nappal előbb távoznak, mint a többiek. Korábbi évekhez képest itt is kevesebben voltak, kevesebbet énekeltek – de az áhítat és a révület ugyanaz. Voltak moldvaiak, akik fekete harisnyadarabot feszítettek ki, azon keresztül nézték a fényességet. Férfiak és nők magányosan, párokban, csoportosan figyelnek. A vasárnapi napnézést 1990-ben egy elhatározott egyházi szándék igyekezett szó szerint más irányba fordítani, talán attól tartva, hogy ez a szokás túlságosan is pogány nyomokat őriz. (Vétlenek-e vajon ebben a néprajzkutatók, akik ezt akkora előszeretettel szokták hangsúlyozni?) A csobotfalvi fiatal plébános a napvárás helyszínére és idejére, reggel hatra szabadtéri misét szervezett hangosbeszélővel, gitárzenével, magyarországi koncelebráns papokkal. Sokan zavartan igyekeztek hagyományos helyüket megtalálni, és fejcsóválva kommentálták, hogy "a népek farral állnak a Napnak". A mise kb. 400 résztvevője mellett a napvárók kissé oldalra szorultak, bátortalanabban énekeltek, és a minden korábbinál nagyobb számú fényképésznek és filmesnek nem volt könnyű olyan képkívágást találni, ami megfelelt a napvárók hagyományos koreográfiájának.³⁰

A körmenet után a *csángók miséjén* együtt voltak a gyimesiek és a moldvaiak – ám eléggé elkülönülve a székelyektől és más erdélyiektől. A misén több pap koncelebrált, s a szentbeszéd, illetve a mise végi beszéd a csángók magyarságtudatát igyekezett lelkesítő szavakkal megerősíteni, beágyazva keresztény hitvallásukba, közösségi összetartásukba. A helyzet paradoxona volt, hogy éppen ezen a külön misén buzdították őket arra, hogy keressenek szorosabb kapcsolatokat a székelyekkel, hiszen egy népet alkotnak – azután külön vetítésre invitálták őket a csobotfalvi templomba. A gyimesiek – akik a mise után helyezték el búcsús zászlóikat a templomkert kis kápolnájában, (senki másé nem volt ott) – elég rossznéven vették azt, hogy az ő vasárnap reggeli miséjükön mikrofonon keresztül figyelmeztették a tömeget, hogy mindenki vigyázzon a holmijára. A moldvaiaknak ezenfelül meg kellett küzdeni saját otthoni papjaikkal, akik tiltották jövetelüket, mondván, a pokolra kerül az, aki Csíksomlyóra megy búcsúba. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a moldvaiak

helye a körmenetben is leghátul van, mögöttük senki, előttük a gyimesiek hosszú oszlopa, akkor elég kételyünk támadhat afelől, vajon a somlyói búcsú a Kárpátokon túli és inneni magyarok találkozásának valódi színhelye-e.³¹

Ahogy említettem, a teljes, nyilvános és szabad ünneplés lehetővé tette, hogy a búcsúra a közelebbi és távolabbi vidékekről is keresztjeik, zászlóik alatt, papjaik vezetésével jöjjenek el a búcsúsok. Erről, ha lehet, még nehezebb általánosíthatót mondani, hiszen ahány menet, annyiféle aktualizálása a hagyománynak – a vezetőktől, az öregektől, az emlékektől, a létszámtól, a csoportok összetételétől és még sok mástól függően.³² Gyalogosan a leghosszabb utak egyikét talán a gyimesi csángók tették meg. Akik Gyimesbükkről és a távolabbi patakokból indultak pénteken kora reggel, azok estére Felsőlokra értek, ahol megszálltak, majd szombaton kora reggeltől délig értek le Somlyóra. Hazafelé másnap reggel fél kilenc körül indultak, a reggeli mise után. Összeszedték a zászlókat, felsorakoztak, megálltak a templom bejárata előtt, és búcsúéneket énekeltek. Azután megindultak kifelé, az őket csodáló helybeliek és magyarországiak sorfala között. Legelől haladtak a gyimesbükkiek, akik a legtávolabbra mennek, azután a középlokiak, majd a felsőlokiak. A keresztéken belül már nem patakok szerint tagolódtak tovább az oszlop, hanem kor, nem és ruházat szerint. Mindhárom oszlopban legelől haladt a feldíszített kereszt, két oldalán két kisebb zászlóval (a keresztet idősebb férfi, a zászlókat legények vitték). Utána a házaspár, csángó népviseletbe öltözött férfiak következtek, majd a háromágú nagy búcsús zászló. Mögötte a férfiak és legények közül azok, akik nem vettek fel népviseletet, majd a fiatalabb lányok, asszonyok, végül az idősebb asszonyok, keverve népviseletben és nem népviseletben. A több száz ember énekelve, rendezett oszlopban vonult ki a búcsú közvetlen helyszínéről, aztán ráfordultak a Pálfalva felé vezető útra. Csobotfalván – ami Csíksomlyó része – a házak udvarain várták a menetet a szekerek, amelyek a csomagokat, a gyerekeket és az idősebbek közül a fáradtabbakat vitték. A menet fél tíz körül ért Pálfalvára, ahol szervezeten nem fogadták őket, csak a kíváncsiskodók álltak ki a kapukba. Itt is, és a további falvakban is némely ház lakói vízzel kínálták az elhaladókat: egy hokedlin a kapu elé tették a vödört és a csuprokat, aki inni kívánt, odamehetett. Pálfalvát elhagyva, a menet – még mindig a földúton, a hosszabb országutat lerövidítve – az elpusztult Cibetfalva megmaradt temploma mellett ment el, és hajtotta meg háromszor zászlóit, majd tíz óra körül ért be Csíkdelnére, ahol az előzőhöz hasonlóan (nem) fogadták őket. Itt az oszlop már kezdett némileg fellazulni: az eddigre elfáradt első zászlóvivőket felváltották, némelyek beszélgettek, volt, aki a nagy melegben üveg sört húzott elő a szatyrából (engem is megkínáltak, s tőlem is elfogadták a továbbkínálást); meglazították a kendő-

ket, s a falvak között már nem énekeltek annyit, inkább a Rózsafüzért mondták. Csikdelne után a magyarországi kísérők legtöbbször is elmaradt, már csak a tizenkét szekér haladt a gyalogosok után.

A gyimesiek menetét előző nap, Csíksomlyóra tartva is csak Csíkszentmiklóson fogadták szervezeten a templom körül, s ez a fogadás vasárnap délben megismétlődött. A faluba déltájban, az országúton beérő gyimesieket az útkereszteződésnél egy fogadó csoport várta, akik jelezték, hogy kanyarodjanak be a templom felé. Itt a némileg fellazult (de még nem felbomlott) menet újra összerendeződött, és énekelve vonult fel a templomhoz. Meghajtott zászlókkal, székel ruhás legények és leányok sora előtt mentek be a cinterembe, s az oszlop kissé összetömörödve is csaknem körbeírta a templomot. Így akik hátul álltak, azok nem hallhatták a piros miseruhába öltözött pap köszöntő szavait, nem válaszolhattak, és nem énekelhettek együtt a falubeliekkel, akik a templom kapuja körül gyülekeztek mintegy százas csoportban. Ezért a pap a menet mindhárom része számára megismételte köszöntését, együtt imádkoztak és énekeltek a helybeliekkel, majd szakaszonként vonultak ki. Sokan a gyimesiek közül (is) a szemüket törülgették. Nem csoda: ilyen menetre és ilyen fogadásra csak a legidősebbek emlékezhetek idáig, s a fiatalabbak csak az ő elbeszéléseikből tudhatták, mit is jelent ez. A templom nyitva volt, de a gyimesiek oda nem mentek be; a harang a falu határába érkezéstől a templomkapuhoz érkezésig szólt, kiterjesztve ezzel a fogadás szent terét az egész falura. Az utcán (ivás után) a menet újra összerendeződött, és aztán keresztülvonult a falun, majd Csíkszépvízre ért, ami az utolsó falu a hágó és a Gyimesvölgy előtt. Volt olyan szekér, amelyik itt kissé lemaradt, pár percre megállt, a férfiak beszóltak egy ismerősnek, aki kijött, és borral kínálta a fent ülőket. A menet Szépvíz után oldottabban haladt tovább: már nem énekeltek és imádkoztak, hanem igyekeztek elérni a kaptatón azt a helyet, ahol le lehet pihenni ebédelni.

Szépvíz után körülbelül fél óra járásra, a víztározó, a *dugás* mellett álltak meg. Eddigre egy rövid eső is elállt (az induláskor eredt el megint, hogy csak a hágóra érve álljon el újra). Az út szélére telepedve ki-ki elővette tarisznyájából, a szekerekről, elemőzsiáját: kenyeret, kolbászt, főtt tojást, juhsajtot, szalonnát. Puliszkát nem láttam. Volt, aki ledőlt egyet szenderedni, volt, aki az országút mellett ültében egy vad gyümölcsfacsemetét talált, és azt ásta ki bicskával, kézzel. A férfiak az út egyik, a nők a másik oldalán kerestek félreeső helyet maguknak. Abrakot vetettek a lovaknak. Volt olyan, akiért otthonról eléjöttek kocsival, úgy vitték haza. Az egyórás ebédszünet után az eső elől levették a rudakról a zászlókat, összecsavarták, némelyek kifordították melleüket. Itt következett az út legnehezebb szakasza: az erdőn át, a régi gyimesi

úton levágták a kanyargós országutat, ahol csak a szekerek haladtak tovább. A rendezett menet itt egészen felbomlott, ki-ki a saját tempójában ment, vagy segítőihez igazodott. Beszélgettek, tréfálkoztak, meséltek. Itt még a hosszú gyaloglásokhoz szokott gyimesiek is fáradtak voltak.

Amikor felérték a hágóra, megvárták egymást, a kereszt és a zászlók körül hosszú éneket énekeltek az előénekesek, aztán a mezőn keresztül megint levágtak egy nagy kanyart, és lent álltak össze újra rendezett oszlopba. Délután négy óra körül a hazatérők összetalálkoztak a helybeli fogadó csoporttal, akik a plébános, Berszán Lajos vezetésével jöttek ki. (Ő hazafelé nem a gyimesiekkel jött.) Meghajtották zászlóikat, és a fogadók csatlakoztak az érkezőkhöz. A menet hamarosan Komjátpatakhoz ért, ahol a kápolnánál a plébános – aki a lelke és mozgatója volt a búcsújárásnak – meleg szavakkal köszönte meg mindenkinek a részvételt, kiemelve, milyen nagy számban és milyen szépen voltak ott a gyimesiek Csíksomlyón. Ezután a komjátpatakiak, majd az út későbbi szakaszán a Tatrosforráshoz, Ugrapatakához hazaérkezettek elváltak az oszloptól, mások egyszerűen benyitottak a kapun, ahol az országút mellett várták őket. Itt is sokan kínálták vízzel az embereket, feladták a szekerekre a poharakat.

A gyimesfelsőlaki templomhoz közeledve – ahol az országúton újabb fogadó csoport gyülekezett – a menet legvégén haladó gyimesfelsőlaki csoport (maradéka) gyorsított, balra kilépve megelőzte a középloki és felsőloki oszlopot, majd visszakanyarodva megállt az úton. Ilyenképpen a frissen hazaért felsőlokiak is fogadták a menet többi részét, akik előtt még hosszú út állt Gyimesközéplokig és Gyimesbükkig. A továbbhaladókat zászlóhajtással, énekkel köszöntötték, majd felmentek templomukhoz, ahol ünnepélyes hálaadást tartottak. A végén elénekelték a pápai és a rákövetkező himnuszot, mi alatt az oltár két oldalán népviseletbe öltözött lányok tartották a két zászlót. A hálaadás után a templomi búcsús zászlókat becsavarták, és a templom sarkához, a torony mellé állították. A hazatérő búcsúsok zöldágaikat vitték magukkal, és azt a tudatot, hogy a világ rendje valamiképpen helyreállóban van.

Külön lehetne még írni arról, hogy osztják meg élményeiket a megérkezők az otthonmaradottakkal, hogy hogyan osztja be egy-egy család, hogy a szent négy napban mindenki eljuthasson Somlyóra (volt olyan fiatal házaspár, aki hétfőn délelőtt, már csendesebb időben tolt a föl gyerek-kocsiban héthónapos kisfiát a Salvator kápolnához), hogy hogyan takarítják el a szemetet azok az árvaházi gyerekek, akik a körmenetet a kerítésen kuksolva nézik végig. A további részletezést mellőzve végezetül azt gondolom, hogy a hagyomány és a hagyományteremtés, a vallási élmények megszerzése és megszervezése, a spontán és irányított önkifejezés, az identitástudat különböző oldali, a szent és

a profán olyan sűrítetten keveredik a csíksomlyói búcsún, hogy érdemes lenne összehangolni sokak megfigyeléseit, (akár szervezett kutatással is), hogy a valóságra irányuló objektívok összeadódhassanak.

JEGYZETEK

1. BÁLINT Sándor: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. *Ethnographia* L. (1939.) 193-200.
2. SZENDREY Ákos: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. *Ethnographia* LI. (1940.) 87-90.
3. VAJKAI Aurél: A csatkai búcsú. *Ethnographia* LI. (1940.) 50-73. Az idézet: 60-61. Ezt a gondolatot sejtethetjük Bálint Sándor munkája mögött is: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Kiadta BÁLINT Sándor. Budapest, 1942. (Hasonmás kiadás: Szolnok, 1991.)
4. BÁLINT Sándor: A szegediek búcsújárása Radnára. *Ethnographia* XLVII. (1936.) 317-318.
5. BONOMI Jenő: Búcsújárás Solymárra. *Ethnographia* LI. (1940.) 361-6-366.
6. SCHRAM Ferenc: A máriabesnyői búcsújáróhely. *Studia Comitatus* 3. (1975.) 277-300.
7. BÁRTH János: Az illancsi tanyak népének hajósi búcsújárása. *Népi kultúra – népi társadalom* XI-XII. (1980.) 59-117. Uő.: Adalékok a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. FEJŐS Zoltán-KÜLLÖS Imola. Budapest, 1990. 227-245.
8. BARNA Gábor: Egy szokáskör, a búcsújárás strukturális változásai kalföldi példák alapján. *Folklor és tradíció* IV. Budapest, 1987. 228-237.; uő.: Máriagyűd – magyarok, németek, délszlávok búcsújáróhelye. *Folklor és tradíció* VI. Budapest, 1988. 67-80.; uő.: Adatok az alsóöri magyarok búcsújárásához. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk. FEJŐS Zoltán-KÜLLÖS Imola. Budapest, 1990. 246-256.
9. K. LENGYEL Zsolt: Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez. *Új Erdélyi Múzeum* I. évf. 1-2. sz. 74-82.
10. TÁNCZOS Vilmos: Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* I. Szerk. S. LACKOVITS Emőke. Veszprém, 1991. 136-158. E kitűnő tanulmányt csak dolgozatom első megfogalmazása, a konferencia-előadás után ismerhettem meg, így nem hivatkozom rá részletesebben. Szempontjaink és megfigyelésünk jól kiegészíthetik egymást.
11. BOSNYÁK Sándor: A csíksomlyói napvárók. *Múzeumi Kurír* 36. sz. (1981. augusztus) 30-36.
12. DACZÓ Árpád: A somlyói Babba Mária. *Népismereti Dolgozatok* 1980. 231-238.
13. SZÉKELY László: Áhítat falun. Csíkszereda, 1943. A somlyói búcsúról: 20-23.
14. MACFARLANE, Alan: *A Family Life of Ralph Josselin. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge, 1970.
15. GINZBURG, Carlo: *A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világképe*. Budapest, 1991.
16. E helyen is megköszönöm a Néprajzi Múzeumnak, hogy költségeimet fedezte, s ezzel jelentősen megkönnyítette részvételemet a búcsún. Köszönettel tartozom ezenkívül mindazoknak, akik családostul vendégszeretetükben részesítettek: Bíró Zoltánnak, Gagyai Józsefnek – akiktől a jelenségek értelmezésére vonatkozó beszélgetések révén sokat tanulhattam – és Timár Péternek. Az elkészült diák egy része saját tulajdonom, másik része leírásukkal

- együtt megtalálható a Néprajzi Múzeum Adattárának Diagyűjteményében D. 24146-24284 számon.
17. Például: KOVÁCS Sándor: Csíksomlyó a Székelyföld Rómája. Székely útkereső I. évf. 2. sz. (1990. május) 11. ("Ennek – az 1567. pünkösdi szombati győzelemnek, MT – emlékére, azóta minden pünkösdi szombatján zászlók és keresztek alatt gyűltek össze Erdély minden tájáról a hívhű katolikus hívek."); TÁNCZOS Vilmos: A csíksomlyói kegyhely története. Kiadó: Európai Idő, Sepsiszentgyörgy, 1990. ("1567. óta minden pünkösdkor elzarándokol ide a Székelyföld és a csángó vidékek katolikus magyarsága. A búcsúsok száma mindig több tíz-ezerre rúgott, de 1946-ban, az utolsó nagy pünkösdi búcsú alkalmával meghaladta a százhusz-ezret." 10.) Pünkösdi búcsú Csíksomlyón. Szent Gellért Egyházi Kiadó, é.n. (1990.) ("A nyolc templomos falu kincse a Mária-kegyszobor, melyet 1567 óta a Székelyföld katolikus népe pünkösdi szombatján minden évben felkeres." 5.)
 18. Más megjelent írások: Pünkösdi búcsú Csíksomlyó. Csíkszereda, 1990. RMDSZ Értesítő 1990. VI. 3. (Az RMDSZ Csíkszéki szervezetének hetilapja, szerk. Brassói M. Pál) teljes száma; Hargita népe 1990. VI. 1.: közli az egyházközségek helyét a körmenetben, valamint a különvonatokat; ua. VI. 2-án pünkösdi mellékletet adott ki a leggyakoribb énekekkel, DOMOKOS Pál Péter: Az én Erdélyem c. könyvéből vett részletekkel, stb. A Keresztény Szó c. hetilapban a búcsú előtti hetekben több cikk(sorozat) is található: FODOR Sándor: Csíksomlyó ünnepe. KSZ I.12. (1990. ápr. 22., 29., máj. 6., 20., jún. 3.), FODOR Sándor: A csíksomlyói ferences könyvtár kincseiről I-4. KSZ I. 15. sz. (1990. máj. 20.), stb. A Csángó Újság (Sepsiszentgyörgy) májusi száma fényképet közölt: Tirgu Ocna-i asszonyok a csíksomlyói búcsún (ERŐSS J. Péter felvétele). Egy teljességre törekvő gyűjtés bizonyára még számos adatot találna.
 19. A romániai televízió magyar adásában is, és a magyarországi televízióban is megjelent egy összeállítás a somlyói búcsúról nem sokkal annak befejeződése után. A Rádióban előre bemondták például a körmeneten részt vevő egyházközségek sorrendjét.
 20. A vallás(gyakorlat) és az identitás kapcsolatára újabb hazai kutatók is felhívták a figyelmet: BARTHA Elek: Az egyházak szerepe a nemzeti és kultúra megőrzésében. In: Folklor és tradíció 4. Budapest, 1987. 238-247. BARNÁ Gábor: A búcsújárás szerepe a vallásosság ápolásában. In.: Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. szerk. S. LACKOVITS Emőke. Veszprém, 1991. 127-136. Magyarországi kutatásában az identitás volt a vezérfogalma az amerikai antropológus HUSEBY Évának: Közösség és identitás Cserépfaluban. Ethnographia XCVI. (1985.) 493-508.
 21. L. Hagymány és hagymányalkotás. Szerk. HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter. Budapest, 1987. Néphagymányok új környezetben. Szerk. BIRÓ Zoltán–GAGYI József–PÉNTEK János. Bukarest, 1987.
 22. DOMOKOS Pál Péter: Rendületlenül. Márton Áron Erdély püspöke. Szerk. HIDVÉGI Máté. Eötvös Kiadó – Szent Gellért Egyházi Kiadó. H.é.n. (1989.) 182. "A nép között az a hír járta, hogy a püspök urat az állam el akarja fogni. A legények lovakat vezettek elő, és a püspök urat egy fehér lóra ültették. A lovas püspök körül a legerősebb legények egymásba karolva gyűrűt alkottak. Ezután még tíz, hasonló gyűrűvel vették körül a központot. Annyira, hogy még a püspök közelébe se juthatott senki. "Áron püspök fehér lován bevonult már a székely nép legendáiba..." – írta a jelenetről az Osservatore Romano 1949. július 1-i száma." JAKAB Gábor: A meggyilkolt bíboros kései utóda: Márton Áron. Korunk harmadik folyam I/10. (1990. október) 1278-1280. "(Márton Áron) A letartóztatást megelőzően Gyimesfelsőlőről, csángók hatalmas tömegétől körülvéve, fehér lovon vonult be az utolsó csíksomlyói búcsúra (idén rendezték meg először azóta a szoba hozott búcsút), illetve ahogy akkor az Osservatore Romano alkalmi számában fogalmaztak: "a székely nép legendáiba." (1283.)

23. Ezt a domboldali feliratot 1989 őszén rakták ki, először kőből a csobotfalvi fiatalok a plébános, GERGELY István kezdeményezésére, egy akkor megrendezett ifjúsági találkozó alkalmából. Ezt a rendőrség hamarosan széthányatta, ezután készítették el a tartósabb változatot.
24. Például így hirdették ki, hogy szombaton este a templomkertben külön szabadtéri mise lesz a csángók (gyimesiek és moldvaiak együtt) számára; hogy utána a csobotfalvi Szent Péter templomban diavetítést rendeznek a számukra; hogy vasárnap reggel, mikor kezdődnek a misék, hogy külön gyermekmise lesz vasárnap kilenckor, vagy hogy "Horváth néni zöld kosarát a társai ne vigyék haza szombaton este, mert virrasztani akar", "F. Z. Budapestről várja feleségét a kapunál", "fekete férfiesernyőt találtak".
25. A körmenet sorrendjét többen közölték, pl. TÁNCZOS Vilmos op. cit. (10.j.) 156-157.
26. L. TÁNCZOS Vilmos op. cit. (10.j.) 150.
27. TÁNCZOS Vilmos op. cit. (10.j.) 150.
28. A búcsút követő beszélgetések egyik kedvelt témája volt, hogy ki hogyan tudta-tudja kiszűrni a búcsúsok közül azokat, akik hittel jöttek, s azokat, akik csak reprezentáltak. Volt, aki a két csoport arányát 30:70-ben látta, más ellenben éppen fordítva.
29. E pünkösdi pereg készítése: "Vaj. liszt, azt el kell sürolni a vaját a liszttel, ottan felfuttatni az élesztőt egy kicsi tejbe, kell kelesztteni, összevegyíteni, megvárni, s egy kicsi rumot is tenni, vaníliát hozzá, s akkor kel egy darabig, s utána a kemencében megsül. Megcsinálja olyan kerekre, kerek perccet csinál belőle, s akkor egy lyukat a közepire, s úgy hajtja. S akkor lesz egy lyuk a közepibe, s kerek lesz. Osztt azt szépen tojássárgával megkenik, megsül a kemencében." (középkorú asszony Csíkszentimrérről)
30. A Magyar Televízió forgatócsoportja például ezt úgy oldotta meg, hogy igen sok arcot premier plánban mutatott. Az persze zavaró volt, amikor az elrévült embereket arról kérdezték, hogy mi hozta őket ide Csíksomlyóra.
31. Ilyesfélét igyekszik kimutatni K. LENGYEL Zsolt op. cit. (9. j.) passim.
32. TÁNCZOS Vilmos ezt megkísérelte egy kérdőív alapján, amit hetven helyre küldött szét, és a visszaérkezett tizenhárom válaszból vont le következtetéseket. Ezeket túlnyomó többségükben plébánosok adták; ez a húsz százalékos arány inkább a választól való tartózkodás magas fokát bizonyítja.

Táncos Vilmos (néprajzkutató, Kolozsvár)

A MOLDVAI MAGYAROK BÚCSÚVEZETŐI

*"Akik a moldvai magyarokat az értelmiségüktől akarják megfosztani,
jól tudják: egy nép annyit ér, amennyi az értelmisége.
Hát tesznek róla, hogy ne érjen semmit. "
(Domokos Pál Péter)*

A nyelvi-tudati asszimiláció különböző fokára jutott moldvai magyar falvak Csíksomlyóhoz fűződő kapcsolatáról, illetve az egyes faluközösségek búcsúvezetőiről szólni nem csak néprajzi, hanem - túlzás nélkül állítható - politikai kérdés is. Arról van szó ugyanis, hogy ezek a kivételes tehetségű